

Ὑλοκρατικὴ καὶ φυσιοκρατικὴ ἀντίδρασις.

Ἄλλ' ἡ ὕλοκρατικὴ ἀντίδρασις κατέστη ἐπαισθητὴ ὑπὸ τὴν ὁμοιότη-
την, νέαν δὲ καὶ ἄγνωστον ἕως τότε ἐν τῇ ἀγγλικῇ φιλοσοφίᾳ μορφήν,
διὰ τοῦ κλεινοῦ χημικοῦ Priestley, οὗ τὸ ἔργον *Disquisitiones rela-*
ting to Matter and Spirit (1777) εἶναι δριμύς ἔλεγχος τῶν ἰδεοκρα-
τικῶν διδασκαλιῶν. Καίπερ ὢν ἄκρος θαυμαστής τοῦ Hartley, δὲν ἀπο-
δέχεται αὐτοῦ τὴν σκοτεινὴν πῶς ἔννοϊαν ἀρχῆς διαμέσου μεταξὺ ψυχῆς
καὶ σώματος ἀποφαινόμενος ὅτι τὴν ὑπαρξίν οὐσίας διαφόρου τῆς ὕλης
ἀποκρούει διαρρήδην ἡ ἀληθῆς φιλοσοφία, οὐδεμίαν δίδουσα ἡμῖν ἐξου-
σίαν νὰ πολλαπλασιάσωμεν ἄνευ ἀνάγκης τὰς αἰτίας. Ὁ ἄνθρωπος πλὴν
τῆς ἑλξέως καὶ τῆς ὄσσεως κέκτηται τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος καὶ
τῆς νοήσεως, ἧτις εἶναι ἰδιότης τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐπειδὴ ἐγκέφαλος
καὶ ψυχὴ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ (*one and the same thing*, σελ. 28),
καταπολεμῶν ὁ Priestley τοὺς πρεσβέοντας τὴν ἀπλότητα, τὸ ἀμερές
καὶ ἀναλλοίωτον τῆς ψυχῆς. Διότι, ἐὰν ὑπῆρχε, λέγει, ἀρχὴ ἔχουσα
τοιαύτας ἰδιότητας, διὰ τίνα ἄρα γε λόγον δὲν θὰ ἐκέκτηντο αὐτὴν καὶ
τὰ κτήνη; Ἄλλὰ τὸ πάντων περιεργότατον εἶναι τὸ γνωμάτευμα αὐτοῦ,
ὅτι μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας συνάδει πολὺ μᾶλλον ὁ ὕλισμος
παρὰ τὸ ἀντίθετον σύστημα.

Σύγχρονος αὐτοῦ ὁ Ἔρασμος Δαρβίνος (1731-1802), πάππος τοῦ
ἐπιφανοῦς φυσιολόγου τοῦ XIX αἰῶνος, ἐπιδεικνύει ἀκολουθῶν βιολο-
γικὴν τινὰ ἐκδοχὴν, πολὺ μείζονα εὐρύτητα ἀπόψεων ἐν τῇ ἐξετάσει
τῶν προσκλήλων ἀναφορῶν ὕλης καὶ πνεύματος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ *Ζωο-*
νομία, ἦτοι νόμοι τῆς ὀργανικῆς ζωῆς (1793 - 1796), εἶναι τεκμή-
ριον ὅποσον ἡ βιολογία τῶν χρόνων ἐκείνων ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς
τὴν σπουδὴν τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ὑπερβῇ
τὰ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς θεμελιώδους διαφορᾶς τῶν φαινομένων προδιαγε-
γραμμένα ὄρια. Ὁ Δαρβίνος τῷ ὄντι ἐρευνᾷ ἀκριβέστατα καὶ τελειότατα
πάσας τὰς κινήσεις τὰς παρακολουθοῦσας τὰ ζωϊκὰ γεγονότα ἀπὸ τῶν
καθαρῶς φυσικῶν κινήσεων μέχρι τῶν παρεπομένων εἰς τὰς ψυχικὰς λει-
τουργίας, οἷαι εἶναι λ. χ. αἱ κινήσεις τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Διὰ μα-
κρῶν ἐξετάζει τὰς μιμητικὰς, αἰσθητικὰς, ἐκουσίας κινήσεις καὶ τὸ
ὀρμέμφυτον, λέγων ὅτι καταλείπει εἰς τὴν ἐρευναν τῆς θεολογίας τὸ
λογικὸν μέρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλο δέ τι ἀξιόλογον τοῦ ἔργου τούτου
εἶναι ἡ μελέτη (μία τῶν πρώτων βεβαίως καὶ τῶν σημαντικωτάτων) τῶν
ψυχικῶν νόσων τοῦ ἀνθρώπου, διαιρουμένων ὑπ' αὐτοῦ εἰς δύο μεγάλας
κατηγορίας, καθ' ὅσον εἶναι ἀπότοκοι ὑπερβολῆς ἢ ἐλλείψεως ψυχικῆς
ἐνεργείας.

Ἰταλοὶ ψυχολόγοι.

Ἐν ταύταις ταῖς μορφαῖς ἀνεπτύσσετο ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ ἡ ψυχολογία κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα. Ἡ δὲ Ἰταλία ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου εἶχεν ἴδει διὰ τῆς μεγάλης ἐνορατικῆς δυνάμεως τοῦ Ἰωάν. Βίκου τὴν ἡν νέας ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, περὶ ἣν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπιτελεῖται μετὰ ζέσεως μεγάλη τις ἐργασία, ὅπως ὑποτεθῆ εἰς αὐτὴν βάσις ἐπιστημονικῆ. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ φιλοσόφου, ἰδρύσαντος ἐπὶ ἀρχῶν λογικῶν τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, παραμένουσι μέχρι ταῦδε συντελεστικαὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐξενεχθεῖσα γνώμη τοῦ νὰ βαίνωσι παραλλήλως ἡ ἐξέτασις τῆς ἀνεπίξεως τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς ἀνεπίξεως τοῦ ἀτόμου διαμένει πάντοτε ἡ λογικωτάτη μέθοδος ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρευνῇ τῶν ομάδων, ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἐκδοχὴ λοιπὸν τοῦ Βίκου ἦτο προωρισμένη νὰ ανακινήτῃ τὰς εἰς τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος ἀναφερομένας σπουδὰς, ἐμφανίζεταί δὲ αἴτη ἐν τῇ οὐχὶ σπανίως πρὸς ἡμᾶς σκοτεινῇ γλώσσῃ σημεῖουσα τὰς ποικίλας φάσεις τῆς πρωτογόνου ἀνεπίξεως τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας κατὰ τὰ ἴδια αὐτῆς ψυχολογικὰ χαρακτηρισματα, ἅτινα ἔδωκαν γένεσιν εἰς τὰς γλώσσας, τοὺς μύθους, τὰ ἔθιμα. Τὸ μάλιστα νεωτεριστικὸν τοῦ ἔργου τοῦ Βίκου, ἐὰν τοῦτο συγκριθῆ πρὸς τὰς ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀποπείρας τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν, εἶναι ἀκριθὼς ἡ γνώμη, ὅπως προχωροῦντες ἐπέκεινα τῶν συγκεκριμένων προϊόντων τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ διανοητικῇ, φανταστικῇ καὶ πρακτικῇ βίῃ ἀνέλθωμεν εἰς τὰς ψυχολογικὰς μορφὰς καὶ τάσεις, αἵτινες καθώρισαν αὐτά. Ἡ γνώμη αὕτη προέτρεχε κατὰ πολὺ τῶν χρόνων, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν τότε νὰ κατανοηθῆ καὶ νὰ αναπτυχθῆ, καὶ μόνον παρὰ τῶν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις σοφῶν ὄφειλε νὰ προσδοκᾷ τὴν τελείαν ἀναγνώρισιν τῶν φωτεινῶν ἀληθειῶν, ὅς ἐνέκλειεν ἐν ἑαυτῇ. ¹⁾

Ἀλλ' οὐχὶ νέας ὁδοὺς ἐπενόησε νὰ τέμῃ ἕτερος Ἰταλὸς φιλόσοφος, ὁ Ἀντώνιος Γερονέσι, πλὴν ἐὰν δύναται νὰ φανῆ πρωτότυπος ἢ ἀπόπειρα τοῦ νὰνανεώσῃ ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας ὅ,τι αὕτη εἶχε πρόσκαιρον καὶ παραδικόν. Ἡ Ἀνθρωπολογία αὐτοῦ (1743, μέρος ἕκτον περὶ τῶν μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν) προκαλεῖ βεβαίως τὸ διαφέρον οὐχὶ ὡς συνηγοροῦσα ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς τῆς ψυχῆς ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ ζώντος σώματος ἐπὶ τῇ βάσει φυσιολογίας ὅπως πρωτογε-

¹⁾ Ἐπειὰ κατὰ τὴν συγκρίσιν πρὸς τὰ πορίσματα τῆς σημερινῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν, καὶ περ' αὐστηρότερόν πως ἀκολουθοῦσα τὴν θεωρίαν τοῦ Wundt, εἶναι ἡ διατριβὴ τοῦ Klemm, G. H. Vico als geschichtsphilosoph und Völkerpsycholog (Leipzig, 1906).

νοῦς καὶ στοιχειώδους οὐδ' ὡς πειρωμένη γάνασκευάση τὰ τῶν χρόνων ἐκείνων φιλοσοφήματα, τὸ τοῦ Λεϊβνιτίου, Οὐόλφιου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ μόνον ὡς ὑποβάλλουσα εἰς ἐπιτυχῆ πως ἔλεγχον μερικὰς τινὰς διδασκαλίας. Οὕτως ἀκολουθῶν τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις ἐν τούτῳ, ὅπως καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς, ὑπῆρξεν βέβηκερτέρος τῶν νεωτέρων, ἀποκρούει τὴν γνώμην (ἐντόνως ὑπ' αὐτοῦ καλουμένην «μωρὰν μεταφυσικὴν»), ὅτι ἡ-ξονὴ καὶ λύπη εἶναι «ιδεαί», ὑποστηρίζων τὴν ἀριστοτελικὴν θέσιν τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως παθηματικοῦ χαρακτῆρος ἐν τῷ ἀφηρημένῳ λόγῳ.

Οὐόλφιος.

Πλουσιωτάτην παραγωγὴν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐνεφάνιζεν ἡ ψυχολογικὴ γραμματεία ἐν Γερμανίᾳ: συστήματα, πραγματεῖαι, μονογραφίαι εἰς πάντα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς εὐρείας ἐπιστήμης ἠδύναντο νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς ἕκαστον τὴν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ συμβολῆς τίνος ἐκ τῶν λυσιτελεστάτων εἰς τὴν αὔξησιν καὶ τὸν προβιασμὸν τῆς γνώσεως. Δυστυχῶς τὸ ποσὸν ὑπερῆχε κατὰ πολὺ τοῦ ποιοῦ. Ἐλαχίστας πρωτοτύπους ιδεὰς εὐρίσκομεν ἐν πάσῃ ἐκείνῃ τῇ μακρᾷ σειρᾷ ὀνομάτων καὶ τόμων. Πᾶσα αὕτη ἡ δαψιλῆς ἀνθησις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Χριστιανοῦ Οὐόλφιου (1679 - 1754), ὁπαδοῦ τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ μεγάλου ποντίφικος τῶν ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ψυχολογικῶν σπουδῶν. Ἡ *Psychologia empirica methodo scientifica pertractata* (1732) καὶ ἡ *Psychologia rationalis* (1737), ὀνομασίαι παρακολουθούμεναι ἀμφότεραι ὑπὸ ἐκτενεστάτης ἐπιγραφῆς, ἐν ἧ ῥηλοῦνται τὰ ἐν τῷ ἔργῳ περιεχόμενα θέματα, συνιστῶσιν εἶδος τι «ἐπιτομῆς» ψυχολογικῆς, ἣς ἔχει καὶ τὸν σχολαστικὸν χαρακτῆρα. Τὸ πρῶτον τῶν ἔργων τούτων προτίθεται νὰ μελετήσῃ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς πίστεως εἰς τινὰ ἀναμφισβήτητον ἐμπειρίαν, ὅπως προλεάνῃ τὴν ὁδὸν εἰς «ἐμπεδὸν πραγματείαν τῆς ὅλης πρακτικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φυσικῆς θεολογίας». Ἀλλ' αὕτη (καὶ ἐνταῦθα ἐπιφαίνεται αἴφνης ὁ μεταφυσικὸς) ὀφείλει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν πραγμάτων τῶν ἐκ τῶν προτέρων πηγαζόντων ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀκριβῶς ὅπως ἡ θεολογία ὀφείλει νὰ ποδείξῃ τὰς τῆς πίστεως ἀληθείας τὰς ἤδη ὡς τοιαύτας θεωρουμένας. Θεμέλιον τῆς μελέτης ταύτης ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ αὐτοσυνειδησία, ἡ *apperceptio*, ἣτις περιλαμβάνεται ἐν τῇ *cogitatione* ὡς ἐν ἐννοίᾳ γενικωτέρα. Διὰ τῆς διαστολῆς ψυχολογίας ἐμπειρικῆς καὶ θεωρητικῆς εἰσηγεῖτο ὁ Οὐόλφιος τὸν ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν δύο περιοχῶν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς διανοίας, ὃν ὑποδειχθέντα ἤδη ὑπὸ τῶν καρτεσιανῶν εἶχε καταργήσει ὁ Λεϊβνίτιος διὰ τῆς εὐφρασεστάτης αὐτοῦ ἐκδοχῆς περὶ τῆς ψυχικῆς συνεχείας.

Ὁ Οὐόλφιος προχωρεῖ φυσικῶ τῷ λόγῳ μετὰ πολλῆς τάξεως πρᾶ-

γματευόμενος πρώτον μὲν περί τῆς γνωστικῆς δυνάμεως κατὰ τοὺς διαφόρους αὐτῆς βαθμούς, ἔπειτα περί τῆς ὀρεκτικῆς ὑποδιαίρων τὸ ὅλον εἰς ἀπειρίαν προτάσεων, ὧν ἐκάστης προΐσταται ὁ ὀρισμὸς τῶν παντοίων ἐννοιῶν. Κατὰ τὴν τοῦ Λεϊβνιτίου ἀρχὴν τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἀντίληψις (ἣν δυνάμεθα νὰ καλῶμεν καὶ «παράστασιν»), διαιρουμένη κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς λεϊβνιτιακῆς μεταφυσικῆς, ἥτις περὶ πλείστον ἐποιεῖτο τὴν τοιαύτην διαιρέσιν, εἰς σαφεῖς καὶ σκοτεινάς, εὐκρινεῖς καὶ συγκεχυμένας. Τῶν βαθμῶν τούτων καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου ὑπάρχει προσάλληλος ἀντιστοιχία, ἥτις κατὰ τὸν Οὐόλφιον εἶναι ἀληθῆς νόμος τῶν αἰσθημάτων καὶ δύναται νὰ συνοψισθῆ εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι «πρὸς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀλλοίωσιν ἐν τῷ ὀργάνῳ ἀντιστοιχεῖ μερικὴ τις παράστασις τῆς ψυχῆς». Καλεῖται δὲ ὑπ' αὐτοῦ *lex imaginationis* εἶδος τι νόμου τοῦ συνειρμῶ τῶν ἰδεῶν, καθ' ὃν ἐκ δύο πραγμάτων συγχρόνως γενομένων ἀντιληπτῶν, ὡςάκις παρίσταται τὸ ἓν, δυνάμεθα νὰ ἀναπλάττωμεν καὶ τὸ ἕτερον. Μεταβαίνων ὁ Οὐόλφιος εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ὑποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς *προσοχῆς*, ἥτις εἶναι ἡ δύναμις τοῦ νὰ καταλαμβάνωμεν ἀντιλήψεις τινὰς μᾶλλον παρ' ἄλλας. Ἐκ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως γεννᾶται ἡ ὀρεκτικὴ, διήκουσα διὰ τῶν ποικίλων βαθμῶν τῆς αἰσθητικῆς ὀρέξεως καὶ τῆς λογικῆς ὀρέξεως, ἥτις λέγεται *βούλησις*. Εἰ καὶ πρᾶσβεύει τὴν τῆς ψυχῆς ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ νὰ αἰρῆται τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, ὅμως δὲν θέτει ἐν μείζονί τινι μοίρᾳ τὴν βούλησιν παρὰ τὰς ἄλλας λειτουργίας τῆς συνειδήσεως.

Πλείονος σπουδῆς ἀξία εἶναι ἡ *Psychologia rationalis*, ἥτις διὰ τὴν εἰς τὰς προσαλλήλους ἀναφορὰς ψυχῆς καὶ σώματος ἀποδιδομένην ἔκτασιν καὶ σπουδαιότητα θὰ ἠδύνατο καὶ νὰ καλῆται εἶδος τι φυσιολογικῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχὴ φυσικῶς τῷ λόγῳ θεωρεῖται ἀπλή, ἄυλος κτλ. καὶ ἐπὶ πλέον κεκτημένη ἀπειρόν τινα δύναμιν. Διακρίνεται διὰ δύο ἰδιότητας (πηγαζούσας ἀπὸ τῆς λεϊβνιτιακῆς φιλοσοφίας), ἥτοι διὰ τὴν τάσιν πρὸς συνεχῆ μεταβολὴν καταστάσεως καὶ διὰ τὴν *vim representativam universi*. Ἐπὶ τῶν φυσιολογικῶν φαινομένων ἐν ταῖς πρὸς τὴν ψυχὴν ἀναφοραῖς αὐτῶν ἐφαρμόζει ὁ Οὐόλφιος τὴν περιθρύλητον θεωρίαν τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας ἀνασκευάζων τὰ ἐναντία συστήματα, ὡς τὸ τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως καὶ τὸ τῶν κατὰ συντυχίαν αἰτιῶν. Ἡ ἁρμονία πραγματοποιεῖται ἐν τῷ αἰσθήματι (καλουμένῳ ὑπ' αὐτοῦ *idea sensualis*), πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἰδικὴ τις διεγερσις, ἥτις ὑπὸ τοῦ Οὐόλφιου, ἀνανεοῦντος τὴν καρτεσιανὴν ἐννοιαν τῶν «ἀντιτύπων» ἢ «εἰκότων», καλεῖται *idea materialis*¹⁾).

¹⁾ Ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι πολὺ διάφορος τῆς ὕστερον διατυπωθείσης ὑπὸ τοῦ Hartley καὶ Βοννέτου. Ἴδου πῶς διατυποῖ ταύτην ὁ Οὐόλφιος (*Psych. ra-*

Εἶναι δὲ ἄξιος μνείας ὁ Οὐόλφιος οὐχὶ τόσοσν διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, ὧν ἐλάχισται εἶναι δυνατὸν νὰ σταχυολογηθῶσιν εἰς τὰ πολύμοχθα ἔργα αὐτοῦ, ὁμοιάζοντα πρὸς μεγάλα σχήματα, ἅτινα ἀληθινὸς τις ψυχολόγος θὰ ὤφειλε κατόπιν νὰ πληρώσῃ, ὅσον ἴσως διὰ τὴν εἰς τὰς ψυχολογικὰς σπουδὰς δοθείσαν ὥθησιν ἔνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς σχηματικῆς διατοπώσεως (formalism), ἣτις ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν χώρᾳ, ἐνθα ἦτο ἰσχυρὰ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν μέθοδον καὶ ἡ ἀκαδημεικὴ παράδοσις εἶχεν ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου διαμορφωθῆ. Ἀλλὰ δὲν ὀφείλομεν νὰ ναζητῶμεν ἐν αὐτῷ βαθείας ἀπόψεις. Θιασώτης ὧν τοῦ Λεϊβνιτίου δὲν κατώρθωσε νὰ ναπτύξῃ ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτου τὰς μάλιστα πρωτοτύπους καὶ ἐξόχους· οὕτως ἐκ τῆς βιβλιογραφίας παρὰ Λεϊβνιτίῳ ἐκδοχῆς τῆς ψυχῆς ὡς ἐνεργείας, ὡς τάσεως, παρέλαβε μόνον τὴν καθαρῶς ἐξωτερικὴν καὶ τυπικὴν ἀποφιν τῆς μεταβολῆς, χωρὶς νὰ προσποιήσῃ εἰς αὐτὴν ἐσωτερικὴν τινα ζωοποιὸν δυνάμιν. Ἡ σχολαστικὴ ροπὴ τοῦ εἶχε καταστήσει αὐτὸν ἀνίκανον νὰ ναπτύξῃ μίαν τῶν εὐφρεστώτων ἰδεῶν τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου. Πολὺ κάλλιον ἢ ὁ Οὐόλφιος συνέλεξαν καὶ διέπτυσαν τὰς ἰδέας τοῦ Λεϊβνιτίου μετὰ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα ὁ Ἐρβαρτος καὶ ὁ Λοτκε.

Ἀλλὰ πάλιν διὰ τῆς ἀπ' ἀλλήλων διακρίσεως ψυχολογίας ἐμπειρικῆς καὶ ψυχολογίας θεωρητικῆς ἠθέτει ὁ Οὐόλφιος, ὡς εἵπομεν, τὴν ἀρχὴν τῆς ψυχικῆς συνεχείας, ἣν κάλλιστα ἐνείδεν ὁ Λεϊβνιτίος. Τοιοῦτος χωρισμὸς, ἐν ᾧ ὤφειλε κατὰ τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως νὰ ποτρέψῃ τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγχυσιν τῆς ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένης ψυχολογίας καὶ τῆς κυρίως θεωρητικῆς ψυχολογίας, ἔβλαψεν ἀληθῶς σφόδρα τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν· μόνον δὲ πολὺ ὕστερον ἔμελλε νὰ τύχῃ αὐστηροτάτων κριτῶν, τοῦ Καντίου, ὅστις οὐδὲν δικαίωμα ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν θεωρητικὴν ψυχολογίαν, καὶ τοῦ Rosmini, ὅστις κατήργησε πᾶσαν ἀπὸ ταύτης διάκρισιν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας.

Θιασώτας καὶ ἀντιπάλους ἔσχεν ὁ Οὐόλφιος παμπόλλους, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῶν πρώτων· καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν καλλιεργητῶν τῶν ψυχολογικῶν σπουδῶν, οἵτινες μᾶλλον ἢ ἦττον ἀμέσως ἐπισυνδέονται μετ' αὐτοῦ, εἶναι μέγιστος. Συγγραφεὺς, ὅστις νῦν δημοσιεύει ἱστορίαν τῆς νεωτέρας γερ-

ΙΙΟΗ. τμ. 1, κεφ. 11, § 112) : «Κίνησιν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὄργανον ἐντυπωθεῖσιν θὰ καλῶμεν τοῦ λοιποῦ Speciem impressam· κίνησιν δὲ ἐντεῦθεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον μεταδοθεῖσιν εἴτε ἐξ ἐκείνου ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γεννηθεῖσιν ideam materialem θὰ ὀνομάζωμεν». 113 : «Διότι ἐν τῇ ψυχῇ δὲν διδεται ἀντίληψις τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἐὰν μὴ ἡ εἰς τὸ αἰσθητήριον γέθρον ἐντυπωθεῖσα κίνησις μεταδοθῇ εἰς τὸ κέντρον». Psych. empir. § 95 : Μετὰ τῶν αἰσθητικῶν ἰδεῶν συνυπάρχουσιν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ αἱ ὑλικαὶ ἰδέαι.

μανικῆς ψυχολογίας, ἐπετέλεσεν ἔργον πολλοῦ λόγου ἄξιον χάριν τῶν φιλεπιστημόνων, σφόδρα κοπιᾶζων καὶ προσταλαιπωρῶν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν πολλῶν καὶ ἐνίοτε ἐηροτάτων συγγραφῶν καὶ ἐκθέτων τὸ πόρισμα τῆς ἀναγνώσεως οὕτω δεξιῶς, ὥστε νὰ παρέχῃ ἡμῖν ζωηρὰν καὶ πλήρη διαφέροντος εἰκόνα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ψυχολογικῆς παιδείας ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα ¹⁾. Πλέον ἢ πεντήκοντα συγγραφέων τὰς διδασκαλίας ἐκθέτει ὁ Dessoir, εἰς οὓς καταλέγονται ἀντίπαλοι, πιστοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Οὐολφίου, ἐκλεκτικοί, ψυχολόγοι ἀκολουθήσαντες τὴν ἀγγλικὴν ἢ τὴν γαλλικὴν ἢ τὴν φυσιολογικὴν ἢ τὴν ἀναλυτικὴν ἢ τὴν δημώδη ἢ τὴν θεωρητικὴν κτλ. σχολήν. Ἐπ' ἄλλον μὲν ἤσκησε ροπὴν ὁ Hartley, ἐπ' ἄλλον δὲ ὁ Κανδιλλάκ, ἐπ' ἄλλον δὲ ὁ Βοννέτιος, οἱ τρεῖς δῆλον ὅτι ἐπιφανέστατοι τῶν τότε ψυχολόγων, ἀλλ' ὀλίγοι, ἵνα μὴ εἴπω οὐδεὶς τῶν συγγραφέων τούτων, ἐπιζῶσιν ὅστις δ' ἔλαθε τὸ εὐτύχημα τοῦτο, ὀφείλει αὐτὸ οὐχὶ εἰς τὰς ψυχολογικὰς αὐτοῦ πραγματείας, ἀλλ' εἰς ἄλλας φιλοσοφικὰς ἀρετάς, ὡς ὁ De Maupertuis, ὁ Lavater, ὁ Leibnert καὶ ἐλάχιστοι ἄλλοι, ἐν οἷς μνημονευτέος ὁ Baumgarten, ὀνομαστός γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς αἰσθητικῆς, συγγραφεὺς ψυχολογικῶν τινῶν πραγματειῶν, εἰς ἃς προσεγένετο ἡ τιμὴ νὰ υἱοθετηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Καντίου ὡς κείμενα χάριν τῶν ἑαυτοῦ παραδόσεων.

T e t e n s .

Ἄλλ' ὑπὲρ πάντας τούτους τοὺς εἰς λήθην καταπεσόντας συγγραφεὶς ἐπιπολάζει εἷς, ὅστις χωρὶς ὑπερβολῆς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ μέγιστος Γερμανὸς ψυχολόγος τοῦ ἑαυτοῦ αἰῶνος, ὁ Νικόλαος Tetens (1736 - 1807), ἀνὴρ εὐστροφώτατος καὶ εὐρυμαθέστατος, συγγραφεὺς παμπόλλων ἔργων ποικίλου περιεχομένου, ὧν πλείστης προσοχῆς ἀξίους κρίνομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα τοὺς δύο τόμους τῶν Philosophische Versuche (1777) ²⁾.

Παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς ψυχολόγους τῶν καθ' ἑαυτὸν χρόνων ὁ Tetens δὲν δουλεύει παρὰ πολὺ εἰς τὰς μεταφυσικὰς προκαταλήψεις, ὡς ἀνὴρ δῆλον ὅτι, ὅστις ἀκολουθῶν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ὀξυδέρκειαν διορᾷ σαφέστερον τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως.

Ἄρχεται λοιπὸν ἀπὸ τῆς αὐστηρᾶς ἐξετάσεως τῶν ἐν τοῖς καθ' ἑαυτὸν

¹⁾ Dessoir, Geschichte der neueren deutschen Psychologie, τόμ. 1 (2α ἐκδ.), Berlin 1897 - 1902 (*Ανατύπωσις, 1910). Περὶ πάντων τούτων τῶν μαθητῶν παραθέτει (σελ. 81) τοὺς λόγους τοῦ Μιραβὴ : «ἐμόρφωσαν ἐκείνους, οἷτινες διὰ τῶν ἑαυτῶν συγγραμμάτων ἐμόρφωσαν τὸ λοιπὸν μέρος τῆς Γερμανίας».

²⁾ Τὸ ἔργον τοῦτο (ἀτιμῶς νῦν σπάνιον) ἔχει ὄντως ἀξίαν ὑπερβαίνουσαν τὰ ἀπλοῦν ἱστορικὸν διαφέρον.

G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, *Ἡ σύγχρονος ψυχολογία*

χρόνοις ἐπικρατουσῶν θεωριῶν καὶ καταπολεμεῖ καὶ τοὺς ὑλιστὰς καὶ τοὺς «ὀπαδοὺς τῆς μηχανικῆς θεωρίας», καθ' οὓς τὸ ὄργανον τῆς νοήσεως εἶναι μηχανή τις, ἢ ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ κινητήριος δύναμις. Οὐχὶ εὐμενεστέρως κρίσεως ἀξιοῦται παρὰ τοῦ Tetens καὶ ἡ τοῦ Hartley θεωρία τῶν παλμῶν εἶναι λύσεις αὗται, λέγει, πᾶσαι καθαρῶς μεταφυσικαί. Δριμύτατα κατακρίνει καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ «κοινοῦ νοῦ», ἣν καλεῖ «ἀποπλάνησιν». Ἰποθέσεις μὲν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζωικοῦ μηχανισμοῦ ἀναρρίπτει, ἀλλὰ δὲν ἀποτολμᾷ νὰ συμπεράνη «πλὴν τοσοῦτο μόνον, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κατασκευὴ τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ φύσις τῶν ὀργανικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, αἰμορφαὶ τῆς ἐνεργείας καὶ οἱ νόμοι αὐτοῦ θὰ περικαλύπτονται ὑπὸ πυκνοτάτου σκότους, ὡς καὶ σήμερον». Διεφερόμενος πρὸς πολλοὺς συγχρόνους ψυχολόγους προσπαθεῖ νὰ κολλουθήσῃ μέθοδον ἀπηλλαγμένην μὲν τῆς δουλείας τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν, οἷα λ.χ. εἶναι ἡ λειδνιτιακὴ θεωρία τῆς συνεχείας, ἐλευθέραν δὲ τῆς καταχρήσεως τῆς ἀναλογίας, ἣτις περιήγαγεν εἰς πλάνην τὸν Βοννέτον. Ἐπιτηθεύει λοιπὸν αὐστηρὰν τινα μέθοδον παρατηρήσεως τῆς ψυχικῆς καὶ σωματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἐξέτασις τῆς «φύσεως τῶν παραστάσεων», ἣτις εἶναι ἔρευνα ψυχολογικὴ τῆς ὅλης γνωστικῆς λειτουργίας κατὰ τοὺς ποικίλους βαθμοὺς αὐτῆς, εἶναι ὡς ἀληθῶς ἀριστοτεχνικὴ, οἷα οὐδέποτε ἀπὸ τοῦ Λωκίου καὶ ἐφεξῆς εἶχε γίνει. Μετ' εὐρείαν κριτικὴν ἐπιθεώρησιν τῶν παντοίων περὶ τοῦ πράγματος διδασκαλιῶν, τῆς τῶν νοησιοκρατικῶν, τῶν λειδνιτιακῶν καὶ τῶν αἰσθησιοκρατικῶν, συμπεραίνει συνομολογῶν μετὰ τῶν αἰσθησιοκρατικῶν ὅτι τὸ αἴσθημα εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως, ἀλλὰ διαφωνῶν πρὸς αὐτοὺς νομίζει ὅτι διὰ τοῦ καθαροῦ αἰσθήματος δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τῆς καταλήψεως καὶ τῆς νοήσεως. Ὁρμᾶται λοιπὸν οὐχὶ ἀπὸ τοῦ αἰσθήματος, ἀλλ' ὅπως οἱ περὶ τὸν Οὐόλφιον, ἀπὸ τῆς πολυπλοκωτέρας ἐννοίας τῆς «παραστάσεως», ἢ ἐξαίρει τὰ γνωρίσματα τὰ κατ' αὐτὸν οὐσιώδη. Ἡ ἐξέτασις τῶν στοιχείων τῆς παραστάσεως εἶναι πρωτοτυπωτάτη. Βοηθούμενος ὑπὸ τῆς περὶ τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην ἐμπειρίας αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ καταδείξῃ τὴν διαφορὰν αἰσθήματος καὶ ἐπαισθήματος (Nachempfindung) μεταχειριζόμενος τὸ πείραμα: εἶναι δὲ αὕτη μία τῶν πρωτίστων ἐφαρμογῶν τῆς πειραματικῆς ψυχοφυσικῆς μεθόδου εἰς τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Πρωτότυπος εἶναι καὶ ἡ σπουδὴ τῶν παραστάσεων, τῶν ἄνευ ἀμέσων ἐξωθεν ἐρεθισμάτων γεννωμένων, ἃς οὗτος καλεῖ παραστάσεις «τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως». Καὶ ἐνταῦθα διαλαμβάνει περὶ τοῦ τότε σφόδρα συζητουμένου προβλήματος τῆς ὑπάρξεως «ἰχνῶν» ἢ «διαθέσεων» ἐν τῇ ψυχῇ καταλειπομένων ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἐντυπώσεων. Ἐξαιρουμένου τοῦ Κονδιλλάκ (ὅστις περὶ τὰ φυσιολογικὰ ζητήματα ἦτι ἢ οὐδόλως διέτριψεν), οἱ ἐπιφανέστατοι ψυχολόγοι τοῦ αἰῶνος, καί-

περ ἄλλος ἄλλα προσβέοντες, ὅμως ἅπαντες, οἱ μὲν κατὰ τὴν λειβνι-
 τιακὴν ἀρχὴν τῆς συνεχείας, ὡς ὁ Οὐόλφιος, οἱ δὲ κατὰ λογικὴν ἀκο-
 λουθίαν τῶν ἑαυτῶν φυσιολογικῶν θεωριῶν, ὡς ὁ Hartley καὶ ὁ Βον-
 νέτος, παρεδέχοντο τὴν ὑπαρξίν ἰδεῶν ὑποσυνειδήτων, αἵτινες ἀντιστοι-
 χοῦσι πρὸς τὰ ὑλικά «ἴχνη», τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καταλειφθέντα ἕνεκα
 τῶν ἐν τῇ συνειδήσει παραγενομένων πρότερον παραστάσεων. Ὁ δὲ Te-
 tens ἀποκρούει διαρρήδην τὴν θεωρίαν ταύτην νομίζων αὐτὴν ἀναπόδει-
 κτον, διότι περὶ παραστάσεων δυνάμεθα τότε μόνον νὰ ποιῶμεθα λόγον,
 ὅταν αὗται γίνωνται ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπταί. Διεξάγει δὲ περὶ τοῦ πράγ-
 ματος τούτου ἀγῶνα πρὸς Γερμανὸν θιασώτην τοῦ Βοννέτου, πρὸς τὸν
 Seeger, ἀποφαίνων ὑποθετικὴν πᾶσαν τὴν περὶ τῶν κεντρικῶν ἰνῶν
 γνωστὴν θεωρίαν τοῦ συγγραφέως ἐκείνου.

Διὰ μακροτέρων ἐπικρίνει ὁ Tetens τὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ τῶν
 παραστάσεων, ὅστις οὐδαμῶς εἶναι «νόμος», ἀλλ' ἀπλῆ ἐπικύρωσις
 τοῦ ὅτι «εἰς παροῦσαν παράστασιν ἀκολουθεῖ ἕτέρα, ἔχουσα μετ' αὐτῆς
 σημείον τι ἐπαφῆς, ἢ παράστασις πρότερον μετ' αὐτῆς συνδεδεμένη»
 (σελ. III τοῦ I τόμου). Δίχα τῆς παρουσίας τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοή-
 σεως (ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Reid) δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσιν αἱ
 συνθετώτεραι ψυχικαὶ ἀλληλουχίαι· διότι πᾶσα δύναμις ἔχει τοὺς εἰδι-
 κοὺς αὐτῆς νόμους καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ συνειρμοῦ εἰς μικρὸν μόνον τῶν
 ψυχικῶν γεγονότων μέρος ἀναφέρεται, δηλαδὴ εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἐνερ-
 γεῖ μόνη ἡ φαντασία. Ἀλλ' ὅταν ἐμφανίζεται δρῶσα ἢ δημιουργικὴ
 ποιητικὴ δύναμις (die bildende Dichtkraft), ἣτις εἶναι ἰκανὴ νὰ πα-
 ράγῃ καινὰς καὶ πρωτοτύπους συνδέσεις, τότε ἡ ἀρχὴ τοῦ συνειρμοῦ δὲν
 εἶναι ἐπαρκής ¹⁾, πολλοῦ γε καὶ δεῖ.

Ἄξια ἐπίσης σπουδῆς καὶ διαφέροντος εἶναι ἡ δευτέρα διατριβή, ἡ
 περὶ τοῦ συναισθήματος, εἰ καὶ οἱ ὅροι, οἷς μεταχειρίζεται ὁ συγγρα-
 φεύς, ὄντες πολὺ διάφοροι τῶν ἡμετέρων ἐνδέχεται ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐμβά-
 λωσιν ἡμᾶς εἰς ἀμηχανίαν. Τὸ Gefühl παρ' αὐτῷ ἔχει σημασίαν γενικω-
 τέραν περιλαμβάνουσαν καὶ τὸ αἴσθημα· τὸ δὲ «συναίσθημα» ἐπὶ τῆς παρ'
 ἡμῖν ἐννοίας ἐκφράζεται διὰ τῆς λέξεως Empfindniß. Ἐκ τῶν πολ-
 λῶν περὶ τοῦ συναισθήματος παρατηρήσεων αὐτοῦ οὐκ ὀλίγαι καταμη-
 νόουσι νοῦν ὀξέως παρατηρητικὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὡς λ. χ.
 ὅταν ποιῇ ἐμφανῆ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου γεγονότος τῆς
 συνειδήσεως καὶ τὸν ἀπόλυτον χαρακτῆρα αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἡ ψυχολογικὴ τούτου ὀξυδέρκεια διαφαίνεται σαφέστερον κυ-
 ρίως ἐν τῇ ἡπ' αὐτοῦ γινομένη περιληπτικῇ ἐξετάσει τῶν ποικίλων ψυ-
 χικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν προσαλλήλων ἀναφορῶν αὐτῶν. Ἐξετάζων τὴν

¹⁾ I, 110: . . . «da reichet jenes Gesetz bei weitem nicht hin».

E.Γ.Δ τῆς π.Π
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τριπλὴν διαίρεσιν τῆς ψυχῆς εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ αἰσθάνεσθαι (Gefühl, Τὸ συναίσθημα, οἷον ἡμεῖς ἐννοοῦμεν, δὲν ὑπολαμβάνει οὗτος χωριστὴν δύναμιν), τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐνεργείας ἢ βουλήσεως, εὕρισκει ταύτην κατ' οὐσίαν ὀλίγον τι τεχνητὴν. Οὕτως ἡ βούλησις διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν τῆς διανοίας μόνον κατὰ τὸ ὅτι τὰ ἐρεθίσματα αὐτῆς εἶναι συναίσθηματα μᾶλλον παρά αἰσθήματα ἀδιάφορα. Καὶ ἡ βούλησις πάλιν, ὅπως ἐνεργῆ, ἔχει χρεῖαν τῶν παραστάσεων, αἵτινες καθορίζουσι τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἀξία σημειώσεως ἡ τοῦ Tetens ἐπιμονὴ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ζήτημα, ἐν ᾧ διατυπῶν μετὰ θαυμαστῆς σαφηνείας τὰς ἑαυτοῦ ἀπόψεις ἐμφανίζεται πρόδρομος τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. «Ἡ δεξιότης τοῦ παριστάναί πρᾶξίν τινα», λέγει, «εἶναι στοιχείον τῆς δεξιότητος τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς τῆς πράξεως»: ἰδοὺ ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς *κινητικῆς εἰκόνας* σαφῶς ἤδη δεδηλωμένη (1, σελ. 55). Καὶ προσέτι: «Ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς, μεθ' ἧς αὕτη ἐργάζεται, ὅταν εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶναι ἢ ἡ αὐτὴ καὶ ὅταν, εἰ καὶ ἀσθενέστερον, ἐργάζεται κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς πράξεως» (αὐτ.). Διὰ τῆς τοιαύτης ἀρχῆς ὁ Tetens ἐρμηνεύει πῶς αἱ παραστάσεις τῶν αἰσθημάτων τῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς δύνανται νὰ παράγωσι παρ' ἄλλοις προσώποις ὁμοίας παραστάσεις καὶ ὅμοια συναίσθηματα. Λίαν δὲ περισπούδαστοι διὰ τὸν νεωτεριστικὸν χαρακτήρα αὐτῶν εἶναι ἐν τούτῳ αἱ πολλαὶ αὐτοῦ παρατηρήσεις περὶ τῶν σωματικῶν ἐκφράσεων τῶν συναισθημάτων.

Συμπεραίνει λοιπὸν ὁ Tetens ἀνομολογῶν τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως, ἣν πρότερον ἤδη ἐντόνως ἀπεδέχθη ἐπὶ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας. «Τὰ αἰσθήματα, αἱ παραστάσεις, τὰ νοήματα», λέγει (σελ. 615), «εἶναι ἐνεργήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θεμελιώδους δυνάμεως καὶ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων μόνον ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντικειμένων, ἐν οἷς ἡ αὐτὴ ἀρχὴ ἐνεργεῖ, καὶ ἕνεκα τοῦ διαφόρου βαθμοῦ ἐνεργείας, ἣν αὕτη ἐν τούτῳ ἀναπτύσσει». Οὕτως ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἱκανὴ νὰ αἰσθάνηται, νὰ σχηματίζῃ παραστάσεις, νὰ νοῆ, νὰ κινήται, νὰ βούληται. Ἡ θεμελιώδης δύναμις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἐνέργεια, αὕτη ἡ Selbstätigkeit, ἡ ποιούσα αὐτὴν ἐπιτηδεῖαν περὶ πάσας ἐκείνας τὰς ἐκδηλώσεις, ἡ δὲ διαφορὰ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων ζῴων ἔγκειται μόνον ἐν τῇ μείζονι βαθμῇ, ἣν ἔχει ἐκείνη τοῦ νᾶναπτύσσηται καὶ νὰ τελειοῦται. Δοθείσης δὲ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἡ παρὰ τῷ Tetens θεωρία τῆς γνώσεως εἶναι φυσικὸν νὰ προσάπτῃ μεγάλην δύναμιν εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον, ὅπερ ὀλίγον ὕστερον ἀπέβη σπουδαιότατον ἐν τῇ κριτικῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Καντίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Tetens προσεγγίζει πρὸς τὸν Κάντιον μᾶλλον ἀπὸ ταύτης τῆς ἀληθέστερον φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἢ ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς.

Κά ν τ ι ο ς .

Εἰς τὴν ψυχολογίαν τῷ ὄντι ὁ Κάντιος δὲν προσεποίητε τὴν σημασίαν, ἣτις ἐδίδετο αὐτῇ, κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Οὐολφιανῶν. Ἐνῶ πολὺς ἐγίνετο θόρυβος, καθὼς λέγει, περὶ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν καὶ ἤθελον σχεδὸν πανταχοῦ νὰ ἐπιβάλλωσιν αὐτὴν, οὗτος ἐξέβαλεν αὐτὴν παντελῶς ἐκ τῆς μεταφυσικῆς καὶ κατέλιπεν εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἐπεὶ δὲ δυσμενέστερον διάκειται ὁ Κάντιος πρὸς τὴν θεωρητικὴν ψυχολογίαν νομίζων ὅτι στερεῖται αὕτη πάσης βάσεως, διότι εἶναι ματαία ἢ ἀξίωσις αὐτῆς, ὅπως ἰδρῦση κανονικὸν συνδεσμὸν πρὸς ἀλλήλας τῶν παραστάσεων τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ἡμετέρας αἰσθητικότητος. Αἱ δύο αἰσθήσεις εἶναι ἀπολύτως ἕτερογενεῖς: τῷ ὄντι τὰ νοήματα δὲν ἔχουσιν ἀναφορὰν ἐκτάσεως, τόπου, κινήσεως (Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, 386 Α). Καὶ ἐνῶ ἡ θεωρητικὴ ψυχολογία νομίζει ὅτι ἀνέρχεται εἰς τὴν πηγὴν, ὁπόθεν ἀναβλύζουσι πάντα αἱ ψυχικαὶ συνδέσεις, ἦται εἰς τὴν κατάληψιν (Apperception), οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ ἀνταλλάσσει ταύτην πλημμελῶς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθησιν, ἣτις εἶναι καθαρὰ ἐποπτεία ἄνευ οὐδεμιᾶς συναφείας πρὸς τὸ πολλαπλοῦν (αὐτ. 153). Τὸ ἐγὼ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἢ ἡ κατάληψις, ἢ οὕσα τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, οὐδόλως εἶναι ὑποκείμενον ἐποπτείας, ἀλλὰ μόνον τῆς νοήσεως, καὶ αὐτοῦ, ὡς ὑπερβατικοῦ γεγονότος, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν. Ἐκ τῆς παρεκδοχῆς ταύτης, ἦται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἔννοια ἐξελήφθη ὡς ἐποπτεία καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὴν ἐποπτεῖαν ἐφηρμόσθη ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας, ἐγεννήθη ἡ θεωρητικὴ ψυχολογία (αὐτ. 422). Εἶναι ἄρα ἀδύνατος ἡ ἔδρυσις ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης τοῦ νοῦντος ἐγὼ (αὐτ. 401).

Ἄδυνατοῦσα νὰ γίνῃ ἀληθὴς καὶ κυρίως ἐπιστήμη εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ ἂν δύναται νὰ τείνῃ ἢ εἰς τὸ νὰ εἶναι μάθησις τις μόνον ἔργον ἔχουσα νὰ θέτῃ εἰς τὸν θεωρητικὸν λόγον ἀνυπερβλήτῃ τινι ὄριον ἀπαγορευόντα αὐτῷ μήτε εἰς τὴν ὑλοκρατικὴν διδασκαλίαν νὰ παραδίδεται μήτε εἰς τὴν πνευματοκρατικὴν. Ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Οὐολφίου μετὰ πολλῶν κόπων καὶ μόχθων κτασθευασθέντος οἰκοδομήματος οὐδὲν σχεδὸν περισφίζεται παρὰ Καντίῳ. Ἐάν ἡ θεωρητικὴ ψυχολογία ὑπερβαίνῃ πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου (αὐτ. 302 Α), ὑπολείπεται μόνον τὸ νὰ μελετῶμεν τὴν ψυχὴν ὁδηγοῦμενοι ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐμπειρικὴ αὕτη μελέτη εἶναι εἰς ὑπερβολὴν χαλεπὴ ἕνεκα τῶν ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως παρεχομένων ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν (ὡς διεξέρχεται ὁ Κάντιος κατεχόμενος ὑπὸ τινος βαθείας καὶ εἰρωνικῆς σκοπτικῆς τάσεως), ἡ μόνη δυνατὴ γνῶσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἡ ἐν τῇ μορφῇ ψυχολογίας πρακτικῆς καὶ περιγραφικῆς. Τοιοῦτον εἶναι τῷ ὄντι τὸ ἔργον αὐτοῦ Anthropologie in pragmatischer Hin-

sicht (1798, 2α έκδ. μεταβεβλημένη 1800). Πλεονάζουσιν ἐν τούτῳ αἱ περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων πρακτικαὶ παρατηρήσεις· ἀλλὰ καὶ σαφῶς ὑποδηλοῦνται αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας. Οὕτω καταδικάζει ὡς «βαρεῖαν πλάνην», ὡς ὑπόλειμμα τοῦ πλατωνισμοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς σχολῆς Λεϊβνιτίου καὶ Οὐόλφφριου, καθ' ἣν ἀντετίθετο ἡ αἰσθητικότης πρὸς τὴν παράστασιν, ὡς ἡ σαφῆς παράστασις πρὸς τὴν σκοτεινήν. Ἡ ἀναφορὰ ὀφείλει κατὰ τὸν Κάντιον νὰ νοῆται πολὺ διαφόρως: τὸ αἶσθημα ὀφείλομεν νὰ ἐκδεχώμεθα ὡς τὴν «παθητικὴν» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν νοῦν, ὅστις ἔχει τὴν «αὐθόρμητον ἐνέργειαν τῆς καταλήψεως» (σελ. 23). Ἡ δεξιότης τοῦ δέχεσθαι παραστάσεις (ἢ δεκτικότης) ἀναπτύσσεται ἐν μορφαῖς ἐκ τῶν προτέρων, ἐν τῇ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ὧν ἡ τοῦ χρόνου εἶναι ἴδια τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Οὕτως ὁ Κάντιος διηυθέτει τὴν διαφωνίαν, ἣτις διήρρει τοὺς κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα φιλοσοφούντας εἰς ὁπαδοὺς τοῦ «αἰσθημάτος» (συνεπιπλεκομένου μετὰ τοῦ «συνειρμοῦ» παρὰ τοῖς Ἀγγλοῖς ψυχολόγοις) καὶ ὁπαδοὺς τῆς «παραστάσεως» ὡς πρώτης βάσεως τῆς γνώσεως. Αὐτὸς ὁ Γείερς, καίπερ παραδεχθεὶς τὴν ἐνότητα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, δὲν εἶχε τολμήσει νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὸ παραδεδομένον πρόσκομμα καὶ διετήρει τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν διάνοιαν ὡς δύο διακεκριμένας δυνάμεις. Ἡ νέα παρὰ Καντίου διαίρεσις τῆς ὕλης κατὰ τῆς μορφῆς τῆς γνώσεως, ὧν ἐκείνην μὲν ἀποτελεῖ ἡ αἰσθητικότης, ταύτην δὲ ὁ νοῦς, δὲν ἔμελλε μὲν νὰ εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὴν ὀριστικὴ, καὶ ὁ Ἔρδαρτος ἔμελλε κατόπιν ἀντεπεξέρχόμενος κατ' αὐτῆς νὰ ὑπερμαχήσῃ τοῦ Λεϊβνιτίου· ἀλλ' εἶναι βεβαίον ὅτι ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὸν ὄπλον ἐλέγχου τῶν προηγουμένων θεωριῶν. Οὕτως ὁ Κάντιος κάλλιστα ἀποδεικνύει ὅτι αἱ αἰσθήσεις οὐ μόνον δὲν συγχέουσιν (ὡς ἐπίστευον οἱ περὶ τὸν Οὐόλφφριον), ἀλλὰ μάλιστα παρέχουσι πλουσίαν ὕλην γνώσεως, ἐνῶ αἱ ἀφηρημένοι ἐννοιαὶ προτφέρουσι πενιχράς μορφάς κενὰς περιεχομένου. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ αἰσθήσεις καταβάλλουσι τὸν νοῦν καὶ ἐξαπατῶσι: τὸναντίον ὁ μὲν νοῦς ἐνδέχεται νὰ πλανηθῇ κρίνων τὰ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτὰ γενόμενα πράγματα, ἀλλ' οὐδέποτε αἱ αἰσθήσεις. Καὶ περὶ τῶν αἰσθήσεων ποιεῖται ὁ Κάντιος ἀξιολόγους καὶ πρωτοτύπους παρατηρήσεις, ἰδίᾳ δὲ περὶ τῶν πρὸς ἀλληλα ἀναφορῶν τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα δύνανται νὰ ἐνισχύωνται διὰ τῆς ἀντιθέσεως, τῆς καινότητος, τῆς διαδοχῆς καὶ ἐναλλαγῆς αὐτῶν κατὰ βαθμοὺς ἐντάσεως καὶ χαλαρώσεως (σελ. 52 κέ.). Πρῶτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας ὁ Κάντιος εἰσάγει τὴν κλασικὴν παραμείνασαν τριχοτομίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἰς γνῶσιν, συναἶσθημα καὶ βούλησιν, ἐν ἣ, ὡς ἐλέγχθη, καταργεῖται ἡ κατὰ Οὐόλφφριον καὶ Λεϊβνιτίον διάκρισις τοῦ αἰσθημάτος καὶ τῆς διανοίας. Περὶ τοῦ συναισθημάτος διαλαμβάνει ἐν τῷ 2ῳ βιβλίῳ τῆς «Ἀνθρωπολογίας» ἀσπαζόμενος τὴν ὑπὸ τοῦ Λωκίου πρῶτου ἐξέγε-

χθείσαν γνώμην περί τῆς μείζονος παροξυντικῆς δυνάμεως τῆς λύπης παραβαλλομένης πρὸς τὴν ἡδονήν. Ἡ μὲν ἡδονή εἶναι συναίσθημα εὐκολίας καὶ προαγωγῆς τῆς ζωῆς, «ἡ δὲ λύπη συναίσθημα κωλύσεως» (σελ. 139). Διακρίνει τὴν «ἀφιθυμίαν» ἀπὸ τοῦ «πάθους», ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι σφοδροτέρα, τοῦτο δὲ ἡπιώτερον. Τῶν ἀφιθυμιῶν μελετᾷ δι' ἀναλύσεως εὐστοχωτάτης τοὺς ποικίλους ἐξωτερικοὺς χαρακτήρας φυσιολογικοὺς καὶ φυσιογνωμονικοὺς, ἰδίᾳ δὲ τὰ τῶν φυσιογνωμονικῶν χαρακτήρων διεξέρχεται ἐκτενέστερον καὶ γενικώτερον.

Ἄλλ' ἀξίαν διαρκεστέραν παρὰ τὰ ἐπὶ μέρους ταῦτα μελετήματα ἔχει ἕως τῆς καντιανῆς ψυχολογίας ἡ ἀρχὴ ἐκείνη τῆς τυπικῆς ἐνότῃτος τῆς συνειδήσεως, ἀφ' ἧς προήλθον κατόπιν πάμπολλαι ἐφαρμογαὶ ἐν τῇ σύγχρονῃ ψυχολογίᾳ. Εἰς τὸν μέγαν καθαιρέτην τῆς θεωρητικῆς ψυχολογίας ἐπεφυλάσσετο κατὰ τινὰ τῆς τύχης εἰρωνεῖαν τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ νὰ χορηγήσῃ εἰς τοὺς ἀπωτέρω διαδόχους αὐτοῦ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν νέας θεωρητικῆς ψυχολογίας, ἐὰν λέγοντες τὸ ὄνομα τοῦτο δυνάμεθα νὰ νοῶμεν ἐπιστήμην τῆς ψυχῆς, ἣτις προτίθεται οὐ μόνον νὰ περιγράψῃ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, ὅπως ἤθελεν ὁ Κάντιος, ἀλλὰ καὶ νὰ παράσχῃ ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν ἐξήγησιν αὐτῶν.

Fries, Φίχτιος, "Egeλος.

Τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου ἐπενεχθείσαν βαθεῖαν πρὸς ἀλλήλας διάστασιν τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας ἐπεζήτησε νὰ διευθετήσῃ ὁ Ἰάκωβος Φρειδ. Fries (1775 - 1843), θελήσας νὰ ποδείξῃ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀρχὴν τῶν κρίσεων τοῦ λόγου. Οὕτως ἡ κριτικὴ τοῦ λόγου ὀφείλει νὰ θεωρῆται ὡς ἐπιστήμη τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας (Ueber das Verhältniß der empirischen Psychologie zur Metaphysik 1798) ¹⁾. Ἦτο δ' ἀναγκαῖα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄμεσοι γνώσεις οὐχὶ ἐποπτικάι, καὶ εἰς τοῦτο ἐστράφησαν αἱ προσπάθειαι τοῦ Fries. Ἦδη ὁ Hume εἶχεν ὑποστηρίξει τὴν ὑπαρξίν μεταφυσικῶν τινῶν κρίσεων, αἵτινες οὔτε εἰς τὴν ἐποπτεῖαν ἀνάγονται οὔτε εἰς τὴν διανόησιν, θεωρουμένας τότε ὡς τὰς δύο μόνας πηγὰς τῆς γνώσεως. Ζητεῖ δὲ ὁ Fries νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτοῦ θέσεως διὰ νέας τινὸς ὁδοῦ, ἐπισυνδέων δῆλον ὅτι τὴν δια-

¹⁾ Ταύτην καὶ ἄλλας παραπομπὰς εἰς τὰ ἔργα τοῦ Fries παραλαμβάνω, μὴ θυγηθεὶς νὰ λάβω ἄμεσον γνῶσιν τοῦ συγγραφέως τούτου, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Nelson: Ueber das sogenannte Erkenntnißproblem, 1908. Πρὸς καὶ Otto Meyerhof, Beiträge zur psychologischen Theorie der Geistesstörungen, 1910, μέρ. I: Die Psychologie als Wissenschaft.

νόησιν μετὰ τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων διὰ τῆς βουλήσεως, ἥτις ἔργον ἔχει νὰ διευθόνῃ τὴν πορείαν τῶν παραστάσεων ἐνεργοῦσα κατὰ τοὺς συνειρμικοὺς νόμους. Καὶ ἂν μὴ ἀσπασθῶμεν τὴν ἐξενεχθεῖσαν ὑπὸ συγχρόνου κριτικοῦ γνώμην, ὀνομάζοντες τὸ ἔργον τοῦ Hries τὴν μεγίστην δυνατὴν πρόοδον ἐν τῇ μετὰ τὸν Κάντιον φιλοσοφίᾳ ¹⁾, εἶναι ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο ἄξιον μνείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας διὰ τὴν εὐφυᾶ ἀπόπειραν, ἣν βλέπομεν ἀνανεουμένην κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν, καθ' ἃς τὰ τῆς ψυχολογίας ἔχουσι παντάπασιν ἄλλως ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καντίου.

Καθ' οὓς ἐξηνέχθη χρόνους ἡ ἀποψις αὕτη δὲν ηὐδοκίμησε. Φιλοσοφία καὶ ψυχολογία ἐπηρεύοντο ἄλλας ὁδοὺς. Μάλιστα δ' ἡ ψυχολογία ἐν τῷ φλογμῷ τῆς μεταφυσικῆς ἀναγεννήσεως διὰ τοῦ Φιχτίου, Σελιγκίου, Εἰγέλου, Schleiermacher καὶ Schopenhauer κατήντησε νὰ ἐπιτελῇ ἔργον ταπεινοτάτης θεραπεινίδος τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἀλλὰ συνέβη εἰς τινὰς τῶν φιλοσόφων ἐκείνων, οἵτινες ἄλλως δὲν ἐπέδειξαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς ψυχῆς τὴν περιφρόνησιν, ἣς ἔτυχεν αὕτη παρὰ τοῦ Καντίου, νὰ προσενέγκωσιν ἄκοντες γονίμους ἐννοίας εἰς τὴν πρόοδον τῆς μαθήσεως ταύτης· ἀρκεῖ ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν περὶ τῆς βουλήσεως ἐκδοχὴν τοῦ Schopenhauer. Τὸ στοιχείον τοῦτο τῆς ἀθρομῆτου ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως, σφόδρα μὲν παραμεληθὲν ὑπὸ τῆς πρὸ τοῦ Καντίου μεταφυσικῆς, ἱκανῶς δὲ ὑπὸ τούτου ἐμφανισθέν, ἂν καὶ ἐν νοητικῷ περικαλύμματι, διὰ τῆς ἀντιφατικῆς φράσεως τοῦ «πρακτικοῦ λόγου», διελευκάνθη ἐφεξῆς καὶ πρὸ τοῦ Schopenhauer ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Φιχτίου (1762 - 1814). Ἡ ψυχολογικὴ ἐκδοχὴ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ ἀσπασθῇ ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ συστήματος αὐτοῦ, οὗ εἶναι μέρος ἀποτελεσματικόν, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῆς «θεωρίας τῆς ἐπιστήμης» ²⁾. Τῷ ὄντι ἡ θεμελιώδης ἰδέα αὐτοῦ εἶναι ψυχολογικὴ, ἅμα καὶ θεωρητικὴ. Ἡ ἀντίληψις προκύπτει ἐκ τῶν δύο στοιχείων τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς νοήσεως, ἥτις μεταμορφοῖ τὴν φαινομενολογικὴν φύσιν ἐκείνης εἰς ὃν ἀνεξάρτητον (Die That. d. Bew. 36) προσάπτουσα εἰς αὐτὴν τὴν μορφήν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ διαφωνῶν πρὸς τὸν Κάντιον, ὑπολαμβάνοντα ἀναποσπάστους μορφήν καὶ ὄλην τῆς γνώσεως, ἀντιθέτει ὁ Φίχτιος ταύτας πρὸς ἀλλήλας. Διότι θέτουσα ἡ νόησις τὸ ἀντικείμενον εὕρισκει ἐν τούτῳ τὸν ἐαυτῆς περιορισμόν, τὸ πρόσκομμα εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἔκρηξιν (Ausbruch),

1) Τοῦ Νέλσωνος, ἐνθ' ἀν. σελ. 744.

2) Εἰδικώτερον περὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ Φιχτίου ὄρα τὰς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου ὑπ' αὐτοῦ γενομένας τῷ 1810-1811 παραδόσεις, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν μόλις τῷ 1817 φέρουσαι τὴν ἐπιγραφὴν: Die Thatachen des Bewusstseins.

καὶ ἐπειδὴ ἡ τάσις τῆς γνώσεως εἶναι ἡ τελεία καὶ ἀπόλυτος πραγμά-
 τωσις τῆς «ἐλευθερίας», θὰ ἐπιτευχθῇ αὕτη τότε μόνον, ὅταν ἡ νόησις
 ὑπερβῇ τὰ ὑφ' ἑαυτῆς τεθημένα ὄρια. Τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστά-
 σεων ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἡμῶν τὸν κόσμον τῆς ἡ-
 μετέρας ἀντιλήψεως νοούμενον ἀνεξάρτητον ἀπὸ ταύτης, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ
 ἀπόλυτον. Ἄλλ' «ἡ πηγὴ τοῦ κόσμου τούτου δὲν εἶναι ἐν ἡμῖν αὐτοῖς,
 εἶναι ἐν τῇ δυνάμει τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐπιτρέπει εἰς αὐτὴν νὰ ρέῃ ἢ
 νὰ μὴ ρέῃ κατὰ τοὺς ἑαυτῆς σκοποὺς» (αὐτ. 44). Καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ
 ἔσχατον τέλος εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὅστις πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κό-
 σμῳ τῶν ἀτόμων, τὸ μόνον ἀληθὲς καὶ πραγματικὸν ἐν τῇ φύσει, δι' οὗ
 αἴτη κλείει τὸν κύκλον τῶν ἑαυτῆς δημιουργημάτων. Διάνοια καὶ βού-
 λησις οὕτως ἐμφανίζονται ἐ-δομύχως συγκεχωνευμένοι, καὶ ἐν τούτῳ,
 λέγει ὁ Φίχτιος, «ἐγκεῖται ἡ ὑπεροχὴ τῆς συνειδήσεως παραβαλλομένης
 πρὸς τὴν ἀσυνείδητον φύσιν, καθ' ὅσον αἴτη μὲν ἐργάζεται πάντοτε τυ-
 φλῶς, ἐκείνη δὲ δύναται διὰ τῆς ἐννοίας νὰ ρυθμίσῃ καὶ διευθύνῃ τὴν
 ἑαυτῆς ἐνέργειαν κατὰ σχέδιον προδιαγεγραμμένον» (αὐτ. 57). Ἡ ὑπο-
 ταγὴ αὕτη τῆς διανοίας εἰς τὴν ἠθικὴν βούλησιν ἦτο τὸ προανάκρουσμα
 τοῦ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμοῦ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ ἐνεργητικοῦ στοι-
 χείου τῆς συνειδήσεως, ὃν θὰ εὕρωμεν κατόπιν πραγματοποιούμενον παρὰ
 τῷ Schopenhauer. Καὶ ἡ ἔκποψις δὲ αὕτη τοῦ Φίχτιου, ὅπως καὶ ἡ
 τοῦ Liries, ἦτο προωρισμένη νὰνανεωθῇ καὶ νὰναπτυχθῇ ὑπὸ τῆς συγ-
 χρόνου ψυχολογίας, ἐν ἣ δὲν λείπουν οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι πρέπει ἐν
 τῇ βουλευτικῇ πράξει τὸ στοιχεῖον τὸ δυνάμενον νὰ γνωσθῇ καὶ διορισθῇ
 σαφῶς νὰ διαστελλῆται ἀπὸ τοῦ κυρίως ἐνεργητικοῦ τοῦ ὑποκειμένου μό-
 νον εἰς τὴν καθαρὰν κρίσιν ἀξίας.

Ὁὐχὶ οὕτω πρωτότυπος εἶναι ἡ ὀλίγη ψυχολογία ἡ παρὰ τῷ Σελιγ-
 κίῳ ἀπαντῶσα, ἂν καὶ οὕτως ἀποσπᾶται σαφῶς ἀπὸ τῆς παραδεδομένης
 νοησιοκρατικῆς θεωρίας ὑπολαμβάνων κατ' εὐρείαν μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν
 τὴν βούλησιν ὡς τὴν ἀληθινὴν πνευματικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν
 ἀρχέγονον δημιουργὸν τῆς ὕλης, τὸ «ἐλαττήριον» πάντων, τὸ μόνον ἐν
 τῷ ἀνθρώπῳ πρᾶγμα, τὴν *πρώτην αἰτίαν* τῆς ὑπάρξεως ¹⁾. Σπουδαιο-
 τέρα ἀναμφιβόλως κατὰ τινὰς ἀπόψεις εἶναι ἡ ψυχολογία τοῦ τρίτου τῶν
 μεγάλων μεταφυσικῶν, τοῦ *Ἐγγέλου*. Ὁ Ἐγγελοσ ἐκδέχεται τὸ πνεῦμα
 ὡς ἐνότητα καὶ ὡς ἀνέλιξιν· καθ' ὅσον μὲν τοῦτο εἶναι ἐνότητος, δὲν
 διαιρεῖται εἰς δυνάμεις ²⁾, καθ' ὅσον δὲ εἶναι ἀνέλιξις, οἱ κατώτεροι

¹⁾ Schelling, *Sämmtliche Werke*, τόμ. X, Anthropologisches Schema.

²⁾ Ἰνταδθεν λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ Ἐγγελοσ νὰνταπεξέλθῃ κατὰ τῆς θεωρίας
 τῶν δυνάμεων πολὺ πρότερον τοῦ Ἐρβάρτου, ὅστις ἀτόπως φημιζεται ὡς ὁ
 συγγραφεὺς ὁ πρῶτος καταρρίψας τὴν θεωρίαν ταύτην, πρὸλ. B. Croce, *Ciò che
 è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel*, σελ. 83 (1907).

αὐτοῦ βαθμοὶ περιλαμβάνουσιν ἤδη ἐν ἑαυτοῖς τοὺς ἀνωτέρους καὶ οὗτοι πάλιν εἶναι ἀνάγκη νάνακαλώσιν ἐκείνους. Τὸ πνεῦμα ἔχει ὡς προϋπόθεσιν αὐτοῦ τὴν φύσιν, ἧς τοῦτο εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ πρῶτον ἀπόλυτον, καὶ ὀφείλει νὰ ἐξετάζηται κατὰ τὰς δύο μεγάλας ἀπόψεις τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἀπόψεων τούτων (τὴν ὑποκειμενικὴν) ὀφείλει τὸ πνεῦμα νὰ μελετᾶται ἀνθρωπολογικῶς, φαινομενολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς. Ἡ ἀνθρωπολογία ἐρευνᾷ τοὺς φυσικοὺς διορισμοὺς τῶν αἰσθημάτων, τῶν συναισθημάτων, τῶν σωματικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν τῇ φαινομενολογίᾳ τὸ πνεῦμα ὀφείλει νὰ ἐξετάζηται κατὰ τὰς μορφάς, ἃς λαμβάνει, καὶ κατὰ τοὺς βαθμούς, εἰς οὓς ἀνυψοῦται ἢ συνειδησις, ἧτις εἶναι τὸ πνεῦμα ὡς ἐμφάνεια. Ἐν δὲ τῇ ψυχολογίᾳ εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετῶμεν τοὺς καθολικοὺς τρόπους τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος ὡς τοιούτου, ἧτοι καθ' ὅσον ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὸ ἄμεσον δεδομένον τῆς ἐμπειρικῆς συνειδήσεως καὶ προπαρασκευάζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑαυτοῦ γνώσεως. Διαιρεῖται ἄρα τοῦτο εἰς θεωρητικὸν καὶ πρακτικόν, καὶ ταῦτα ἀνασυνάπτονται πάλιν εἰς ἐνότητα, ὅταν τὸ πνεῦμα ἀνυψοῦται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς πράγματικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἄλλ' ἐναργέστερον ἡ ψυχολογία τοῦ Ἐγγέλου ἐκδηλοῖ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐνότητα αὐτῆς κυρίως ἐν τῷ μέρει τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὸ «ἀντικειμενικὸν πνεῦμα», ὅπερ ἐξωτερικεύεται ἀκολουθοῦν τὴν οἰκείαν ἔσωθεν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὁρμὴν ἐν ταῖς μορφαῖς τοῦ δικαίου, ὅπερ εἶναι ἡ τῆς ἐλευθερίας πραγματικότης, τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἠθικότητος (Moralität, Sittlichkeit), ἧτις εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὡς ἐκδηλοῦται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ ἀστικῇ κοινωνίᾳ, τῷ κράτει. Ὑπεράνω πασῶν τούτων τῶν ἐκδηλώσεων ἵστανται αἱ τοῦ «ἀπολύτου πνεύματος», ὅπερ φανεροῦται ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείᾳ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ¹⁾.

Ἐν τῷ πρωτοτύπῳ τούτῳ ψυχολογικῷ διαγράμματι δὲν πρέπει νὰ παραπλανήσῃ ἡμᾶς ἡ μορφή, σφόδρα διαφέρουσα τῶν συνήθων πραγματειῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ οὕσα τοιαύτη, ὥστε νὰποβάλῃ ἀκατάληπτος εἰς πάντα μὲ ἠκρωμένον πῶς πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐγγελικῆς μεταφυσικῆς. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔνδυμα, ὅπερ ὁ συγγραφεὺς ἠθέλησε νὰ περιβάλῃ τὰς ἑαυτοῦ ἐννοίας, ἔχει συχνάκις ἀξίαν καὶ σημασίαν συμβολικὴν, ἐκφράζουσιν διὰ τοῦ οὐχὶ πάντοτε διαφανοῦς περικαλύμματος μεγάλην βαθύτητα ψυχολογικῆς ἐνοράσεως. Οὕτως εἶναι

¹⁾ Περὶ τοῦ ὅλου τούτου διαγράμματις τῆς ἐγγελικῆς ψυχολογίας ὄρα τὸ ἔργον τοῦ Ἐγγέλου Encyclopädie der philosoph. Wissenschaften (1817) ἀπὸ τῆς § 378 μέχρι 513.

πλήρης ευστόχων παρατηρήσεων, αΐτινες φαίνονται ως προανακρούσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, ἢ ἀνθρωπολογία (τὸ ὀμαλώτερον, ἀληθῶς εἶπειν, μέρος τοῦ συστήματος) καὶ θὰ ἤρκει νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν διαφορὰν αἰσθήματος καὶ συναισθήματος ἢ τὰς περὶ τῆς ἔξεως παρατηρήσεις, ἐν δὲ τῇ «ψυχολογίᾳ» ἅπαν τὸ μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ βαθύτερα ἴσως ἔχνη κατέλιπεν ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑγέλου ἐν τῇ μεγάλῃ λειτουργίᾳ, ἣν προσεποίησεν εἰς τὸ «ἀντικειμενικὸν πνεῦμα», εἰς τὰς συγκεκριμένας καὶ ὀμαδικὰς ἐκδηλώσεις τῆς κεινωτάτης, εἰς ἀπάσας ἐκεῖνας τῆς μορφῆς, ἐν αἷς πραγματοῦται ἡ ἀνέλιξις τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς. Ὁ τοῦ πνεύματος ἐξελιγμός, ὅστις κορυφοῦται εἰς τὰς ὑψίστας μορφὰς τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, διήκων διὰ τῶν μᾶλλον σχετικῶν καὶ μᾶλλον πεπερασμένων μορφῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς ὑπῆρξεν ἡ γονιμωτάτη ἔννοια τῆς ἐγγελικῆς ψυχολογίας, καὶ δὲν ἠυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμώμεθα τὰς σχέσεις, ὅς δυνατὸν νὰ ἔχη πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην κίνησιν τῶν ἰδεῶν, ἣτις ἀναφανείσα ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος παρώρμα πολλάς φωτεινάς διανοίας ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἐρευναν τῶν μύθων, τῶν παραδόσεων, τῶν ἐθίμων καὶ πασῶν τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν. Ἦτο ἴσως σημεῖον «τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν» τὸ ὅτι ὁμοχρόνως ἐνεφανίσθη ἐνθεν μὲν φιλοσόφημα οὕτω βαθὺ καὶ εὐρύ, ὡς τὸ τοῦ Ἑγέλου, ἐνθεν δὲ αἱ ἀρχαὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σχολῆς καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἡ ρομαντικὴ ποίησις καὶ τὸ ρομαντικὸν δράμα. Εἶναι σχέσεις αὗται, αἵτινες εὐλογώτατα ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἱστοριογράφων τῆς φιλοσοφίας δὲν παρορῶνται.

Ἑ ρ β α ρ τ ο ς .

Ἀλλὰ διὰ τῶν ψυχολογικῶν τούτων ἐκδοχῶν τῆς ιδεοκρατικῆς μεταφυσικῆς ἐθουσιάζετο ἐντελῶς ἡ συγκεκριμένη καὶ συστηματικὴ ἐρευνα εἰς τὰς μεγάλας θεωρητικὰς ἀπόψεις. Δι' αὐτῶν θὰ ἐπραγματοῦτο τελείως ἡ γνώμη τοῦ Καντίου καταδικάζοντος διὰ παντὸς τὴν ἐμπειρικὴν καὶ θεωρητικὴν ψυχολογίαν.

Νέα τις μεταφυσικὴ μετὰ τάσεων μᾶλλον πραγματοκρατικῶν ἔμελλεν, ἐπιλαμβανομένη κατὰ διάφορον τρέπον τοῦ προβλήματος τῆς συνειδήσεως, νὰ ποδώσῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν εἶχε πρὸ τοῦ Καντίου. Δύο εἶναι οἱ κράτιστοι εἰσηγηταὶ τῆς νέας ταύτης θεωρητικῆς τροπῆς, ὁ Ἑρβάρτος καὶ ὁ Schopenhauer, οἵτινες ἐν πολλοῖς εἶναι πρὸς ἀλλήλους ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι: ἐκεῖνος μὲν ἐμφανίζεται ἄκρος ὑπέρμαχος ψυχολογικῆς ἐκδοχῆς, ἣτις ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἀποδιδομένου εἰς τὴν παράστασιν δύναται νὰ καλῆται «νοησιοκρατικὴ», οὗτος δὲ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης πληρεστέρως ἀνάπτουσεως